

Füzi László

Lakatlan Sziget

Baka István sorssal beteljesedett költészetéről
(Szerepversek)

A hetvenes évek második felében jártunk, már harmad- vagy negyedevesek lehetünk az egyetemen, amikor Ilia Mihály azt javasolta Baka Istvánnak, hogy olvasson Adyt és olvasson Széchenyt. Ennek azonnal híre ment közöttünk, erősen az "irodalomban" élünk, induló költők és induló kritikusok voltak közöttünk, nem beszélve arról, hogy az egyetem falai minden történet visszhangzottak, a zárt világban a fontos mondatok megőrződtek, s hallotta őket mindenki, akinek hallania kellett. Még talán az is, akinek nem, a mostanság előkelő titkosszolgálat íratok legalábbis ezt mutatják. Ilyen is volt, aki nem élt benne, már ezt sem erti meg...

Baka akkor már régen nem volt egyetemista, az egyetemet már azelőtt befejezte, méghozzá évekkel előbb, mint ahogy mi odakértülünk. De éppen akkor azt, a mi szegedi életünk első időszakában tért vissza szülővárosából, Szekszárdról Szegedre, abba a városba, amelyet nem nagyon szeretett, de élni sem nagyon tudott nélküle, míg Szekszárdot nagyon szerette, de ott meg élni nem tudott, később is inkább csak pihenni és inni járt haza. Első költéte, a Magdolna-zápor című ekkor jelent meg, s ettől a pillanattól az induló irodalmárkört, főképpen a költőket, mert költőből valahogy mindig több volt, mint kritikusból, számon tartották, tanácsokat kértek tőle, beszélgetni jártak hozzá. Voltunk tehát jó páran, akiknek fontos volt, hogy milyen tanácsokat adott Ilia tanár úr Baka Istvánnak. Talán a köteteket is ő adta oda neki, az Ady kritikai kiadás kötetait biztosan, mert amikor kerestünk valamit nála, csak az úres helyeket találtuk. Talán éppen ekkor említette, hogy odaadt a őket Baka Istvánnak, mert neki most Adyt és Széchenyt kellett olvasnia, szüksége lehet rá. De nemcsak tölt hallottam ezt, hanem másót is, úgy emlékszem. Baka is említette. Akkor is csodálkoztam a megérzésnek, az empátiának és a megértesnek ezen a mély megnyilvánulásán, addig senkivel nem talákoztam, aki azt jelezte volna, hogy valakinek éppen arra vagy valami másra lehet szüksége, a figyelmemek ez a természetes megnyilvánulása szellemi vonatkozásban a mi életünkben hiányzott... Eléklésem ma is, hogyan csodálkoztam akkor azon, hogy valaki tudja-érzi, mire, milyen olvasmányra lehet szüksége egy költőnek. Akkor már olvastam Bakát, az egyetemen a mi körünkben mindenki olvasta, voltak, akik jártak is hozzá beszélgetni, Zalán Tibor, Géczy János, Belányi György. Csapody Miklós biztosan, én azonban távolról figyeltem a szegedi utcán, s láttam, ahogy elűtnék a Kincskereső szerkesztőségének a láttam, ahogy elutaztak a Zórákvezető ment az utcán, őszí időkben bőrkabátjában, műanyag-szatyrot lóblát a kezében, s befele figyelt, az utcán csak testi valójában volt ott, lehet, hogy verset mondott magában, vagy rímeket keresett, vagy régen hallott taktusokat idézett fel, s azok kötétek le...

Nemcsak Ilia Mihály segítette, mások is, magam Szőke Katalinról tudom ezt, évfolyamtársa volt Pistának, az orosz irodalom rejtett és új értékeire ő hívta fel a figyelmét, műfordítói munkásságát, áttételesen pedig egész költői életműve másként alakult volna enélkül a szellemi kapcsolat nélkül. Versekről másokkal is beszélgetett, főképpen arról, amin kívül volt, azaz arról, amit már megoldott, ami már vagy még nem foglalkoztatta, szellemi művelőéhez, azt hiszem, valójában Ilia Mihályt és Szőke Katalint engedte közel. Rejtőzködő alkát volt, ha beszélt valamiről, akkor azt azért tette, hogy más valamiről hallgathasson. Sokat elmondott magáról, főképpen betegsége időszakában testi bajairól, de sok-sok titkot, főképpen a versírói mesterség titkaira gondolkot itt, megőrzött magának. Nem tudok arról sem, hogy zenei tájékozódásában segítette volna valaki, pedig a zenehez való vonzódása éppen úgy meghatározta életművének hangoltságát, mint a magyar vagy az orosz irodalom iránti érdeklődése...

Ma már, amikor mindeire az időben visszafelé tekintünk, s Baka István életműve is a maga zártságában és teljességében mutatkozik meg, nyilvánvaló, hogy Ilia Mihály a költészetében benne rejlt sajátosságok megértése alapján tanácsolta, hogy olvasson Széchenyt és Adyt... Tiszán látszik ez énelőttöm is, ennek megértéséhez ma már nem kell más tenni, mint előolvasni Baka korai verseit, ám akkor hol voltam még attól, hogy pontosan értem egy költő világát. Baka addig is szerepverseket írt, feltehetően a szerepversek elmélyítésének, s így a költői távolblépes segítéseinek a szándéka munkálhatott ebben a javaslóban, nem beszélve arról, hogy Baka képtermelő fantáziájának is tápanyagául szolgálhatott Széchenyi és Ady életűtí, életműve. A bontakozó életmű törvényeinek eszt egybe ez a javaslat, ezért is szülhetettek meg Baka új versei, előbb a Tűzbe vetett evangélium és az Ady Endre emlékének ajánlott Háborús teli éjszaka, majd pedig - a Döbling, Ilia Mihálynak ajánlvla...

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján - Baka költői indulásának időszakában - még elő tradícionálk számított a nemzeti-népi hagyományokhoz visszatérnó költészet. Az induló Baka István is ehhez a tradícióhoz kapcsolta magát, első kötetének versei a történelmi örökség vállalását jelezték, így például a Temesvár. Dózsa tábor, 1514. Válozatok egy kurucdala I, Válozatok egy kurucdala II, Vörösmarty, 1850, Vázlat A vén cigányhoz, Petőfi címűek. A történeti, nemzeti hagyomány vállalása akkor önmagán túlmutató értékkel is bírt, ennek megfelelően akkor tömegével születtek hasonló tematikájú versek. Az ő verseit ebből a tömegből szerzőjük tehetésége, mindenekelőtt pedig képpalkotásának eredetisége emelte ki. Ez a részben Vörösmartyra, részben pedig József Attilára visszamutató képpalkotás a későbbiekben is meghatározó jellemzője maradt verseinek. Korai szerepversei általánban történelmi tematikájúak, a vers írója és a vershelyzetnek megfelelő én között közvetlen kapcsolatot nem lehet megállapítani, a szerepversek általában egy közösséggel való azonosulás, vagy a közösség sorsának alakulásában fontos szerepet betöltő hőssel való azonosulás révén jöttek létre, ebben az azonosulásban pedig megteremtődött annak lehetősége, hogy a költő a maga korához is szólhasson. Ebbe a vonulatra illeszkedik a már említett Háborús teli éjszaka című vers is. Ennek a versnek a VI. tételében Baka leírja: "SEBÉBŐL VER-

ZIK EL AZ ORSZÁG". Ezt olvasva "értettük" mindannyian, hogy miről van szó... Nemcsak látomásos, de áthálósos is volt ez a költészet, a történeti örökség felmérése, a vershagyomány elsajátítása mellett így szólt saját korához. A történetiség megidézése alakodott a Döbling című versben is. "Éjszaka van magamra hagytak végre / az orvosok az ápolók sehol / körülírhetheték Döblingt ez vagy Magyarország / vagy Döbling- Magyarország Pokol!" - olvashatjuk a versben, s ezt követően sorjáznak a hatalmas költői képek...

(Szerepversek - sorsversek)

Míndzezzel együtt, nemcsak most, amikor évtizedekkel van mögöttünk az a korszak, amelyekben ezek a versek születtek, hanem akkor is, amikor először megjelentek, úgy éreztem, hogy Baka nem előre előre veltük, hanem inkább megjelenített-felnagyított egy világot vagy egy mozzanatot, a Döblingben Széchenyi összeomlásának örületét - mennyi a rokonság a Vörösmarty-verssel! -, a Tűzbe vetett evangélium-ban a Bibliájától elszakadó Ady gesztusát, a Háborús teli éjszakában pedig Ady- és Valher-elményét foglalta össze, s a vadászat motívumával máhler egyetemessé növeszthető képet teremtett, olyat, amelynek hatalmas forgatagában egybeolvad múlt, jelen és jövőnd, így megjelenik a vers keletkezésének időszaka, akárcsak az ezt megelőző, Máhler emlékének szentselt Trautnermschban. Am talán még ennél is fontosabb, hogy ezek a versek Bakát végképpen a magyar nyelvhez kapcsolták, így kiindulópontként szolgálhattak költészete kitejesedéséhez...

Azt, hogy egy organikusan kibomló, fejlődő, átalakuló költői pálya mikor ér új szakaszába, természetesen nehéz eldöntni. A kezdő- és a záró pontok közötti különbözőségeit ismervé is nehéz megmondani, hogy hol, melyik versnél érvényesült a korábbiól eltérő költői látásmód. Baka történelmi szerepversei és az élete végén írott vallomásos sors- (ám mégis szerep-)versek között nagy a különbség, ám az átalakulások és átfejlődések egymást követő állomásait aligha lehet pontosan megjelölni. Ha mégis vershez kellene kapcsolni valamiféle útnak a megjelénését, akkor mindenképpen a Lizi Ferenc éjszakája a Hal teli házban című verset említeném. Míg a korábbi versekben a történetiség dominált, addig a még hűdők a történetiséget képviselő minévsz-szereplő mellett a középszerűség apró, köznánságos gyertyai jutnak szerephez. Lizi Ferenc így beszél: "A gyertyaláng - rózsából aszonymól - / előbban a sötétség összezáruló / combjai között. A levettét reverenda, / mint kőből tintatartó, éjszakával / szennyei a szobát. Némán fénylik / Isten diszkáája: a Tejút. Most kellene a meghallanom a szférák zenéjét, de a mennybe, mint ősszel felgőzött talajba / a krumpli, belerohadtak az angyalok." A pusztulás, nem a közösségi, hanem az egyszeri élet pusztulása itt, ebben a versben jelenik meg Baka Istvánnál. Tudjuk, később uralkodóvá válik majd ez a hang ebben a költészetben. "Történelmi" hősök inkább alig találunk verseiben, vagy ha igen, akkor inkább mitológiai szereplőket, vagy Fredmant, a "svéd Anakreont", vagy Háy Jánost, vagy az orosz "jurovigijijt", a szent eszelőt, s saját alakmását. Sztyepan Pehotnijt. A vallomásossághoz jut egyre közelebb, a saját korához való beszéd, amely a történelmi szerepversek sajátja volt, egyre inkább felolvad a sajátos átteteleken keresztül megmutatkozó vallomásosságban. Betegsége nyilván közrejátszott ebben, ám ha közrejátszott, akkor inkább felerosította a már korábban meglévő tendenciákat. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb az, hogy megértette, hogy a költő nem ártéle az egyéniség huszadik század végére megőrződött lehetőségeit, vagy inkább elhethetlentléseit. Emlékezzünk csak arra, hogy Széchenyi a maga romantikus egyéniség-kultuszával és minden irányba kiterjedő tevékenységével miképpen ütözködött falakba, s hogy a történelem, mert azzal együtt próbált mozdulni minden pillanatban, miképpen készteette különböző szerepekre. (Petőfi színtén átétele a szerepekbe záródás nehézségeit.) Baka István megértette, megérezte, s valójában ebből a megértésből-átételeből nőtt naggyá az ő költészete, hogy ennek a mostani századnak a végén, az Oszdóttott Én állapotában a költő és a költő is, immáron mindenféle közösségi megbízottság nélkül, a képviselő hiányában, a mindig újra teremtett szerepek révén képes felnövesztetni önmagát, s így képes erőt adni maszkok, és az embernek mindent végig kell próbálnia... Minél meghatározottabb az államt, annál személyesebb. Az én személyem nem jelent semmit az embereknek. Középszer minden meg és gondolatom. Egy valami talán nem az: hogy én tudok bizonyos dolgokat foglalmazni... Mitológiai és történelmi személyekhez kötök, akiknek már van már jelentéstartományuk. ... Minden szó, amit a szájukba adok ... akkor ezek a tartományok megőnőnek" - tudatosította ezt a helyzetet, s ezzel a tudatossátlal a maga korában történeti hangoltságú költészetének a személyes hangoltságúvá formálásának alapjait is megteremtette. (Nem tudhatta, de ennek az egész problémakörnek a megelése, az hogy önmagától elszakadva, kívülről is tudott tekinteni magára, hozzájárul majd ahhoz, hogy betekinségben, szinte élete utolsó pillanatáig tudott írni, verset, komoly verset, amelynek élete és halál volt a téje, mert nem magáról írt, hanem valaki másról, aki beteg volt, s akit ő, talán így volt pár pillanattig, a felismerés, akitől nézett.) Nagy jelentőségű volt ez a megismerés, felismerés, ő azt hiszem, a jelenségek önmagukban jelentkeztek, ő is csak később tudatosította őket, valójában akkor helyezte új alapokra a költészetét... Ekkortájt írt kisregényei, mindenekelőtt a Szekszárdi misé, a lebe belső világára irányították figyelmét, s műfordításai is ebbe az irányba hatottak. Erre a "hatásra" Szőke Katalin figyelt fel, ám még mielőtt ezzel a kapcsolatos szavait idézném, jelzem azt is, hogy egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül az sem, amit Baka István és az orosz költészet kapcsolatáról mond. "Baka költészetében - írja Szőke Katalin - az orosz kulturális kód az 'eletrajzi' meghatározottságokon kívül igazából - vagyis poétikai szinten - a műfordításokkal kezdi működésbe lépni. E szempontból a leginkább meghatározóak voltak szempontá Viktor Sosznzora, Arsenyij Tarkovszkij, Vlagyiszlav Hodaszevics és Joszif Brodskij versei. Az sem elhanyagolható tény az adott esetben, hogy e kötetek verseit Baka maga válogatta. Bár rendkívül magas színvonalon fordította Mandelstamot, Paszternakot, Cvetajevot, Gumiljovot, Blokot, Bunyint, Tyutsevet és Puskit, az ő költészetük 'grammatikájá' lényegesen nem hatott saját verseire." A műfordítás egyébként is gazdagította versírói kultúráját, többek között fordítói gyakorlatának köszönhető, hogy az egyik legképzettebb magyar költővé vált. Sokat tanult, nagy csőndben, szinte visszahúzódva, ezzel magyarázható, hogy szinte minden hatást, amivel szellemileg kapcsolatba tudott kerülni, költői világán belülre emelt, és mindezeket hasznosította is. Ezután nézzük, miképpen hatott szerepjátszó költészetére az orosz "kulturális kódja". Ismét Szőke Katalint idézem: "Baka költészetében az orosz kód fordításaival lépett működésbe és hatással volt arra a szerepvers-, sorsvers-tipusra, melyet kialakított. Véleményem szerint Baka verseiben a szerepjátszó én 'archetipusa' döntően az orosz hagyományra vezethető vissza - ebben rejlik költői világának különözése a mai magyar irodalomban -, s ez leginkább a Yoricik-ciklusban érhető tetten. A shakespeare-i, kormosi inditattású Yoricik-ciklus énje az 'anti-világot', az önmagából kifordult, 'feje tetejére állított világot' ostarozza, aztval nem válogatja meg, gondolatait jóformán alig ártulálja, s miközben közösséggel előtt 'levetkezik', kifejezve legészégyenlőbbé knéjait is, jászva az ostobát, kimeríti az 'anti-viselkedés' szinte összes kritériumát. Voltaképpen az orosz 'jurovigijj'-re, a 'szent eszelős'-re emlékeztet, akit éppen keresetlen őszintesége állít szembe a bohóccal és a színesszel, akik ravaszkodnak, alalokskodnak, színelnek".

(Vallomások)

Ehhez a pontos elemzéshez csak azt tenném hozzá, hogy a kulturális hatások mellett saját léthelyzetének változásai is az illúziótlanság és a közösségi bajok kimondójává hatottak. A rendszerváltás időszaka nyilvánvalóvá tette az egyébként is ismert tényt: a költő már nem számított a közösség képviselőjének, a közösségi bajok kimondójának, a közösség elvékezeit örözjének vagy járteremtőjének. Ezerkilencszáznyolcvankilencet követően, erősebben egyre többen ismerték fel költői nagyságát, egyre előbbben kívül került a társadalmon, kevesebben keresték fel, volt barátai többsége politsádomos lett, veltük egyre kevésbé értett egyet, igaz, a véleményét sem nagyon kérdezték. Betegsége is az illúziótlanság, a világgal való leszámolás irányába mozdította. Ő már nem a maga mítoszát teremtette meg, hanem csőndesen emelt szót az emberi létezésért.

Ekkortól származódiók szerepverseinek a második csoportja. Ezekben a versekben egyre közelebb jutott a vallomás-líráshoz. Nyilvánvalóvá vált az, amiről beszélt: is ezeket a figurákat azért teremtette meg, hogy segítségükkel azt is elmondhassa önmagáról, ami a költőnek nem mondhatott volna el. Talán ezzel magyarázható, hogy Sztyepan Pehotnij kivételével Baka nem nagyon egyénítette verseinek "hőseit", szinte csak a hozzájáruló kötdő kulturális tradíciót elevenített fel, s utána rögtön a saját világára formálta ezt a tradíciót. A Háy János-versek elemzésekor Fried István pontosan leírta ezt az eljárást: "A Nixhez közeledeve fogy el a történet, a Nixbe hullva szűnik meg a Történet, miként már a romantikus poéta leírta, a Háy-história elemei (őn)eletrajzúnt szerepődnék új egysebbe, a külső, a környezeti 'realitást' (amely a XIX. századi magyar szókészletén éppen a 'magyar klorit'-ot látszik biztosítani) az én hányattatásainak szöveggévé változtatja a szerző". A vallomásos, az egyes szám első személyben tett kijelentésekhez közeliöt beszédmódot, azaz az önvallomásos jelleget Baka is elismerte, ennek kapcsán csupán egyetlen momentumra utalok. A Bűcsű barátaintól című, Yoricikhez és Sztyepan Pehotnijhoz írott versében olvassuk: "Bűcsűzom töletek barátaim / Kik elfecsege minden titkomat / Csak egyet nem mondhattatok ki / A legnagyobb titkot! Talán". Mindezt végiggondolva igazat adhatunk a Fried Istvánnak, aki arról ír, hogy Baka egyike volt azoknak, akiknek "költéményei tanúskodnak a lírai jellegű versszerűség megújulása mellett, akik - ugyan ironikusn viszonyulnak az önelitértelkes romantikus vagy más esztéta-inditattású attitűdjehez - az Én történetét írják verse, többnyire hagyományosnak nevezhető külső formával élve, s ha nem is veti el a tapasztalati valóságának képpé formálását, a köznapi nem stílizálással poétizálja azt. Baka István számára a 'szerepvers', az 'idegen' jelmezbe bújás nem egyszerűen énejtő-álcs reagálás a mind kevésbé körülítható érzéki 'valóság'-ra, hanem lényegében azonosulási gesztus: az irodalom, a költészet, a művelődés által feltárt, ismertté tett világra reagál olyképpen, hogy a megszólalás különféle lehetőségeiben a maga helyzetét és tapasztalatát, világerzékelését és világtudását mutatja föl. A közvettség egyben a többértelmesülés és jelzése, nem a meghatározatlanság, az ennyi az egyenértékű meghatározási kísérletek. Az egyesdi eszengető általános kutatásával próbálkozik, a maga világa többféle világ mozaikjának szuverénül elrendezett egytlítése."

Baka késeinek tekinthető szerepverseit nemcsak eredmények, hanem következmények is. Láthattuk, költői világán kialakulásának pillanatától tartalmazta a szerepverset, s ezzel a mások sorsába való belehelyezkedés gyakorlatát, ami természetes módon erősödött fel akkor, amikor a költő számára is nyilvánvalóvá vált az egyén és a társadalom egyre feloldhatatlanabb konfliktusa. Az egyén csak az önmaga számára teremtett világban létezhet a legteljesebben, innen pedig könnyű eljutni addig, hogy a költői világ több teremtett világ "szuverénül elrendezett egytlítése" legyen. Ráadásul ezeknek az önálló világoknak a létezése lehetőséget teremtett az általa korábban is áttételesen művelt élményköltészet gyakorlására, méghozzá az újabb magyar költészet által is hangúlyozott játékos-ironikus-önironikus módon, kihasználva az irodalom nyújtotta ismereteket is. Sztyepan Pehotnij világa például Bakának az orosz irodalomból is. Ez az orosz kultúrához fűződő kapcsolatából nőtt ki. Látunk már egyébként is, hogy a költő és a műfordító Baka István között roppant szoros a kapcsolat, szorosabb, mint talán bármely más esetben a magyar irodalom történetében, s mindkettő jócskán hatott a másikra. Léteztek például olyan "Arszenyij Tarkovszkij-vers", az általam már idézett "Farszenyő, amelyek csak ebben a formájában, fordításban találhatók meg. Gyönyörű vers, talán a legfontosabbban hordozza magában, még a tragikus végkifejlet előtt, annak szomorúsága nélkül ezeknek a verseknek a jellemzőit. Problájuk közvetlenül a költő világára és a költészetre fordítani, amit a versben olvasunk, s minden bizonytalan érthetővé válik mindaz, amit szerettem volna elmondani:

Mint házfalat a vadszóló, befut
És összetart az emlékezetem;
Vagyok, mert voltam, s ennnyi épp elég -
Akkor nyitom, ha becsukom a szemem.

Ha kifelé bezárul minden út,
Itt legbelül lesz tágasabb a tér:
Puszták, hegysék, melyekre úgy borul
A menny, mint kozmikus lapulevél.

Felkél a Nap s lenyugszik, városok
Sötét utcáin árnyak kóborolnak;
Mind ismerős, és nálnak, aki él,
nem előbb és nem holtabbak a holtak.

Ki megszólított egykor, már örök
Megszólítás és ifjusság marad,
Míg össze nem roppannak falaim
Vadszóló-terhű életem alatt.

Kései szerepverseinek profanizálódásához minden bizonyítást hozzájárult a külső világ profanizálódása, a magasztos és fennkölt jelenségeknek a mindennapi életből való eltűnése, az eszmények semmivé válása, s az, hogy az irodalom által kiküzdött és megfogalmazott értékek a társadalom számára semmilyen érteket nem jelentettek. A versek vallomásos jellegét természetesen meghatározta betegség, ez az emberi lét alapvető kérdésének újra gondolását szüszterlette ki. A betegség hatására alakult ki a hagyományos és az ún. szerepversek Úrral perlekedő, hozzá forduló, vele beszélgető típusa.

(Megrendültség)

Baka kései verseinek kezdetét a Fredman szonettjeiből című, Csatlós Jánosnak ajánlott, három szonettből álló "kisciklus" jelenti. Fredman a 18. században élt svéd költőnek, C. M. Bellmannnak az álneve, a "svéd Anakreonnak", aki - Kosztolányi szavaival - "a XVIII: században egy hársnyán és oly korlátlanul mert énekelni, mint a természet." Fredman a korábbi vers művészhősenek utódja, profanizált figura, hiszen, ahogy a Révai-lexikon szócikkének szerzője írta, "víg társaságokba keveredett, rendetlen életmódot folytatott". A vers Fredman világból csupán az örök vendég-lét mint életfelfogással kapcsolatos elképzelést veszi át. ("Vendég vagyok még e világban / a házigazda sütni sandít már az / órára"), egyébként viszont a vers Baka nagy vallomásos versei közé tartozik, méghozzá azok közé a versek közé, amelyek a halállal néznek szembe. Ennek a versnek a megírásakor már nyilván formálódott a Sztyepan Pehotnij- költészet, hiszen egyes darabjai már jóval korábban megíródtak. A Yoricik-versek is az időben tagolva íródtak meg, s így két ciklusba kerültek (Yoricik monológja, Yoricik visszatér), ennek megfelelően a két ciklus világa különbözik is egymástól, ahogy Baka utolsó kötetének, a November angyalához címűnek az "orosz" versei viszont, mégha erősen kötődnek is Arsenyij Tarkovszkijhoz, könnyen kapthattak volna helyet a Sztyepan Pehotnij-ciklusban...

Kései verseinek hangvételé a korábbiaknál vallomásosabb, a megrendültséget jóval erősebben kifejező. Ekkor már a hagyományos lírai versek juttottak vezető szerephez, így például a Gecsemán! ("Már évek óta csak búcsúzkodom / S még mindig itt vagyok tréfálsz velem / Hogy annál jobban megalázz Uram. "). A Székér ("Fáradt vagyok régóta nem tudom már / Mifele ló húz ki től a bakon / Es nem tudom mifele terhet hordok / Holdtalan éjem? naptalan napom?) és a Zsolthor ("Nem kérek töled szívesen hiszen / Tudod hogy nem szeretlek Istenem / Hagyj élni akkor tán meg is szeretlek / S hagyj élni engem akkor is ha nem..."), s ezekhez a versekhez kapcsolódtak Baka újabb szerepversei, így a Háy János-ciklus három verse, a Yoricik-versek és az orosz ciklus versei. A szerepversek is a vallomásos versek helyettesét erősitik fel, Háy János a búcsúpotharát emeli ("Ki császárokkal paroláztam és / A világ végén lőghattam le lábom / Meglóbált most és fejjel lefelé / Nixbe ejt le prűszentűt halálom..."), az orosz versek pedig a bátorságot idézik fel ("A két csempéjű égi kőteremt / Vasárcores ágyan volna jó örökre / Elszenderedni és aludni csak, / Gyógyulni fény-infúzióba kötvé, / Míg a var pereg le napra nap"), s Yoricik szókimondása is az Úrral való, a korábbinál erősebb perlekedő szolgálja: "Csak én vagyok kinek elég a púpja / S ha minden varjú azt káromol voltál / azt felelem nyugodtan én én / Igazatok van udvaroncok voltam / De nem tén én én támadok fel újra".

Az idézetek is bizonyítják, Baka István világteremtő, szerepkörös költészete utolsó éveiben sorsköltészetté változott, olyan költészetté, amelyekben a legtermészetesebb módon olvadtak össze a hagyományos lírai és az útjajta szerepversek. Utolsó kötetét olvasva mintha már nem is különálló verseket olvasnánk, hanem egyetlen hatalmas monológot, egyetlen, a beteg költő testéből felfakadó monológot, s nem tudjuk: megrendültségünk vagy csodálunk-e a nagyobb; nem tudjuk, hogy a versek mívségére csodálkozunk-e rá, vagy arra, hogy a testi és a lelki gyötrelmek közepette is költő művoltának teljességében mutatkozik meg előttünk. Utolsó verseit nem lehet megrendültség nélkül olvasni, s megrendültségünk csak növekszik, ha arra gondolunk, hogy a megpróbáltatásoknak micsoda terhet kellett cipélnie ahhoz, hogy a költészet életet megtszírtott hatalmát megtapasztalhasuk. A magyar költészet elvesztett téje ebben a költészetben tűnik fel ismét. Baka Istvánnak az életért küzdő versek hatalmas erejét. A versek melyiken mindvégig ott érezzük a letisztult emberi hangot, mint például a November angyalát megszólító költeményben is:

Tőji el hozzám, kód-peplumodban és
Krizantém-őllel, őszöm agyala!
Lefordítottad féklyádat, de ma -
Bár kópapucsban - a szívemre lépsz.

Lenéek hallottad, s úgy élnék veled,
Ahogy gyökérrel él a föld, a víz:
S bár szengolyód fehér, akár a gipsz,
Poromból támaszt föl tekinteted.

Jőji el hozzám, november agyala!
Hallottak napja elmúlt, - élni kell!
S ha élni kell, a kö is énekel,

S bódít krizantém-szírmód illata,
Hallotti mécs, öröklét lángja tán?
Mindegy! Fejem öledbe hajtánám.

(Kérdések)

Ahogy mondtottam, a Fredman-szonettekkel jelentkezett ez az új, a betegséggel és a halállal szánom vető hangvétel Baka István költészetében. Hadd idézzék ismét egy személyes emléket. Egy keszkémeti irodalmi találkozó után, páran a Forrás-hoz tartozók közül letlünk beszélgetni, s Baka, minden készttés nélkül felolvasta a Fredman szonettjeiből című, Csatlós Jánosnak ajánlott ciklusát. Verset mások szűkebb társaságban soha nem olvasott fel. Emlékszem, a vers felolvasása előtt hosszan beszélgetett Csatlós Jánosról, talán arról is, hogy az ő kérdésére fordított Fredman-verseket, de nem ezért olvasta fel a három szonettből álló ciklust, hanem azért, hogy a döbbenetes kijelentését: "Rákos vagyok, pár évem van, s meghalok", verssel is illusztrálja. Emlékszem: szólni sem tudunk, miután a vers utolsó sorait: "Az asztalveleg húzódnék szerényen, / csak még ne küldj el innen, Istenem, / és bort is tégylet életem! / Úgy legyen!", meghallgattuk. Kikisértük az állomásra, utána mindenki haza indult. Gyvalog jöttem haza, szükségem volt a levegőre, a mozgásra. Itthon elmeséltem Áginnak, amit Pista mondott... Később is sokat beszélt a betegségről, hol a Kincskereső szerkesztőségében (amikor Szegeden tanítottam, minden kedd délelőttől nála töltöttem), hol közös pesti utunkon. Pista ezértkölcszál-kilencvenegyben nyptam el a Soros Alapítvány nagydíját, magam ösztöndíjat kaptam, előre megbeszéltük, hogy együtt utazunk majd. A keszkémeti állomáson integgett a vonatból, a fullékben pedig elmesélte testi megpróbáltatásait, vaskos realitáskussággal. Pestre érve a kirakatok néztük, Pista még mindig lementekéret keresett, lemeztájszóját nem váltotta le, nem "állt át" a CD-re, kérdezte is, mit csinálna akkor a legalább ezer lemezével, azokat már nem tudná CD-n újra megvásárolni, a számítógéppel sem barátkozott meg, elég volt neki az elektronikus írógép, nem tudom, mit szólna ahhoz, hogy míg ezeket a sorokat írom a számítógépből halk zene szól. Meglehet, nem találná öszeállónk ezt a két jelenséget, s lehet, hogy igazra lenne. Tünde az írógép memóriájából bányászta elő utolsó töredékét, a Forrásban közöltük. Összegyűjtött verseiből említhet, pedig valóban zárókőve a költészetnek. Am addig még hátra van pár év. Pista akkor a pesti alkonyban a lemezeket nézegette, én a könyveket, akkor találtam a három kötetes Széchenyi-ré és a Bibó-elméletkönyv immáron legális kiadására... Pesten akart maradni, de másmár nagyon tanácsatlan volt, hogy mit csináljon, mégis feltűt velem a vonatra, így haza is együtt jöttünk, ő ment tovább Szegedre...

Vágsó soron innét, a betegségétől kezdődik minden utolsó éveinek verseiben, s minden csak következmény, a betegség következménye. A halállal való szembenézésben legmesszebbre a Sztyepan Pehotnij feltámadása című, előbb említett, töredékben, talán nem is véletlenül töredékben maradt versében jutott:

Voltam, ki voltam, s vagyok, ki vagyok,
De nem leszek - csak ennyit tudhatok
Előre, biztosan, de semmi mást,
Így itélj meg s a bűnöm így bocsásd.

A szerepköltészet személyesség formálása bizonyára közrejátszott abban, hogy Baka kívülről, mintegy másik ember nézőpontjából is tudta láttatni saját magát. Így kérdezhethe önmagáról egyik tárcájában: Hová tűnt az a negyven év körül, enyhen pocacosodó, rendetlen száklál, zilált öltözött férfi, aki - kezében lyukas reklámszatyorral - kulcseszmókat és kilvélőket potyogtatva, a semmibe meredő tekintettel járja Szeged utcáit, buszok, villamosok elől az utolsó pillanatban félreugorva?...? Nekünk, barátainak, vagy egyszerűen azoknak, akik között forogva a maga sorsát betjesítette és költészettét megteremtette - talán ez a forogva kifejezés helyettől, mert még a beszélgetések közben is nagyon magányos volt, s mivel nagyra ismerte magát, pontosan fogalmazott is, amikor azt mondta, hogy valójában nem tudott szeretni senki sem -, egy másik kérdést is feltett. Az idő múlásával egyre többit gondolok erre a "kérdésre". Hogy érthető legyen, miről is van szó, hátramegyek az időben. József Attila halála után írta Radnóti Miklós az egy időben sokat idézett sorokat, nem tudom megtenni, hogy ne idézzem magam is őket: "A versek mindig külön hangszlyt kapnak a halállal. A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egés lez-, az életmű fényleni és nőni kezd. A versnek sugarat vetnek egymásra, a nagy versek megragyogtatják a közögművészből darabokat is, a halállal gyászoló éjszak borul a műre, ahogy sötétjen a gyöngékné fényű csillagok is felragyoghatnak... És az olvasónak s nekünk kortárs megadónak azt, hogy láthattuk a bámulatos metamorfózist, mikor egy folyton épülő mű teljes átfordul az időten mikorletébe..." Szegeden az elmúlt évtizedekben számos író-költő nőtt fel, jelentős életműveket, s nagy műveket, verseket, regényeket, szövegeket hoztak létre, a költészetnek azzal a bámulatos metamorfózissal, amelyikről Radnóti beszélt, azonban csak Baka István ajándékakozott meg beuntatott és, az ő sorsának teljesedtt ezbe. Számunkra-számunkra egész életünkben az ő költészete mutatja meg a költészetre ezt a legteljesebb kitejljesedését, a versek egymást felváltva, megrendültségünk csak növekszik, ha arra gondolunk, hogy a megpróbáltatásoknak micsoda terhet kellett cipélnie ahhoz, hogy a költészet életet megtszírtott hatalmát megtapasztalhasuk. A magyar költészet elvesztett téje ebben a költészetben tűnik fel ismét. Baka Istvánnak az életért küzdő versek hatalmas erejét. A versek melyiken mindvégig ott érezzük a letisztult emberi hangot, mint például a November angyalát megszólító költeményben is:

Tőji el hozzám, kód-peplumodban és
Krizantém-őllel, őszöm agyala!
Lefordítottad féklyádat, de ma -
Bár kópapucsban - a szívemre lépsz.

Lenéek hallottad, s úgy élnék veled,
Ahogy gyökérrel él a föld, a víz:
S bár szengolyód fehér, akár a gipsz,
Poromból támaszt föl tekinteted.

Jőji el hozzám, november agyala!
Hallottak napja elmúlt, - élni kell!
S ha élni kell, a kö is énekel,

S bódít krizantém-szírmód illata,
Hallotti mécs, öröklét lángja tán?
Mindegy! Fejem öledbe hajtánám.

(Kérdések)

Ahogy mondtottam, a Fredman-szonettekkel jelentkezett ez az új, a betegséggel és a halállal szánom vető hangvétel Baka István költészetében. Hadd idézzék ismét egy személyes emléket. Egy keszkémeti irodalmi találkozó után, páran a Forrás-hoz tartozók közül letlünk beszélgetni, s Baka, minden készttés nélkül felolvasta a Fredman szonettjeiből című, Csatlós Jánosnak ajánlott ciklusát. Verset mások szűkebb társaságban soha nem olvasott fel. Emlékszem, a vers felolvasása előtt hosszan beszélgetett Csatlós Jánosról, talán arról is, hogy az ő kérdésére fordított Fredman-verseket, de nem ezért olvasta fel a három szonettből álló ciklust, hanem azért, hogy a döbbenetes kijelentését: "Rákos vagyok, pár évem van, s meghalok", verssel is illusztrálja. Emlékszem: szólni sem tudunk, miután a vers utolsó sorait: "Az asztalveleg húzódnék szerényen, / csak még ne küldj el innen, Istenem, / és bort is tégylet életem! / Úgy legyen!", meghallgattuk. Kikisértük az állomásra, utána mindenki haza indult. Gyvalog jöttem haza, szükségem volt a levegőre, a mozgásra. Itthon elmeséltem Áginnak, amit Pista mondott... Később is sokat beszélt a betegségről, hol a Kincskereső szerkesztőségében (amikor Szegeden tanítottam, minden kedd délelőttől nála töltöttem), hol közös pesti utunkon. Pista ezértkölcszál-kilencvenegyben nyptam el a Soros Alapítvány nagydíját, magam ösztöndíjat kaptam